

19. Yüzyıl Avrupa Kaynakları Işığında Osmanlı'dan Hollanda'ya Lalenin Tarihsel Serüveni

Senem GÖNENÇ¹

Öz

Lale, tarihsel süreçte yalnızca bir çiçek olarak değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal anlamlar yüklenen bir sembol olarak da dikkat çekmiştir. İlk olarak Türkistan coğrafyasında varlık gösteren lale, Selçuklular aracılığıyla Anadolu'ya taşınmış ve Osmanlı döneminde, 16. yüzyılda Avrupa'ya tanıtılmıştır. Özellikle 17. yüzyılda Hollanda'da büyük bir ekonomik ve toplumsal hareketliliğe yol açarak "lale çılgınlığı" olarak bilinen dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Doküman analizine dayalı bu tarihsel araştırmada, lalenin Avrupa'daki etkisini anlamak için önemli veriler sunan 19. yüzyıl Avrupa'sına ait kitaplar, dergiler ve gazeteler incelenmiştir. Lalenin Avrupa'ya yolculuğu, Avrupa'da açan ilk laleler ve Avrupalılar üzerinde bıraktığı etki ile lale ve bu münasebetle Türklere olan bakış açısı bu kaynaklar üzerinden ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmada tarihsel süreçte Türklerin ve Avrupalıların laleye ilişkin algıları ve yükledikleri anlamların çeşitliliği de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Hollanda, Lale, Lale Çılgınlığı, Spekülasyon

In the Light of 19th Century European Sources Historical Adventure of the Tulip from the Ottoman to the Netherlands

Abstract

In the historical process, the tulip has attracted attention not only as a flower, but also as a symbol with cultural and social meanings. The tulip, which first appeared in Turkestan, was brought to Anatolia by the Seljuks and introduced to Europe in the 16th century during the Ottoman period. Especially in the 17th century, it caused a great economic and social mobility in the Netherlands, leading to the period known as 'tulip mania'. In this historical research based on document analysis, books, magazines and newspapers from 19th century Europe, which provide important data for understanding the impact of tulips in Europe, were analysed. The journey of the tulip to Europe, the first tulips that bloomed in Europe, the impact of the tulip on Europeans, and the perspective of the tulip and the Turks on this occasion were revealed through these sources. In addition, the perceptions of Turks and Europeans about the tulip in the historical process and the diversity of the meanings they attribute to it are also discussed in the research.

Keywords: Turkish Culture, Netherlands, Tulip, Tulip Mania, Speculation

Atıf İçin / Please Cite As:

Gönenç, S. (2025). 19. Yüzyıl Avrupa kaynakları ışığında Osmanlı'dan Hollanda'ya lalenin tarihsel serüveni. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (4), 1621-1633. doi:10.33206/mjss.1654205

Geliş Tarihi / Received Date: 09.03.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.07.2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkiye, senem.gonenc@iuc.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3267-7580

Giriş

Lale; *Tulipa* Linnaeus cinsi, tek çenekli Liliaceae (zambakgiller) familyasının geofit (yer bitkileri) üyesidir. Cins'e ait bilinen toplam tür sayısı literatüre bağlı olarak değişmektedir. En yüksek tür sayısı yaklaşık 150 olarak belirtilmektedir (Komiljon vd., 2022, s. 163). Yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalara yayılsa da yaygın görüşe göre lalenin en eski, en doğal yaşam alanı Türkistan (Orta Asya) olarak görülmektedir. Özellikle Pamir-Alay ve Tian-Shan sıradağları tarafından sınırlanan alanlar çeşitliliğin ana gen merkezi olarak kabul edilmektedir (van Tuyl ve van Creji, 2007, s. 623). Bu bölge Kuzeydoğu'da Sibirya, Moğolistan, Çin, Güney'de Kaşmir bölgesi ile çevrelenmektedir. Batıda ise Afganistan, İran, Kafkasya ve Anadolu'ya kadar yayılış göstermektedir (Özzambak, 2013, s. 35). Avrupa'nın çoğu ve Akdeniz'in bir kısmı cinsin doğal dağılım alanı içinde yer almamaktadır. Buralardaki laleler ise Anadolu ve Türkistan'dan taşınan türlerin doğallaşmasının sonucudur (Eker, Tulipa L.). Lale, Türkiye'nin yüzyıllardır en eski, doğal, geleneklerinde yer bulan, efsanevi nitelikteki süs çiçeklerinden biridir (Ünver, 1971, s. 265). Bununla birlikte Türkler için sadece bir çiçek olmakla kalmamış, aynı zamanda kültürlerinin en önemli simgelerinden biri de olmuştur. Türk kültüründe lale motifine ilk kez Türklerin anayurdu ve ilk sanat eserlerini verdikleri Türkistan'da rastlanmıştır (Dolunay vd., 2019, s. 165). Bu durum ise Türklerin laleyi eserlerinde kullanabilecek kadar yakından tanıdığı anlamına gelmektedir (Ünal, 2021, s. 326). Nitekim Hun Kurganlarından çıkarılan buluntu üzerindeki tanrıça figürünün elinde tuttuğu Hayat ağacının dallarında (Kuru, 1997, s. 39) ya da Lou-lan'da Uygurlara ait bir mezardan çıkarılan ipek kumaş üzerinde açık bir şekilde lale motifleri yer almaktadır. Türk sanatında İslamiyet'in kabulünden önce kullanılan form ve motiflerin çoğu İslamiyet'in kabulünden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Lale motifi de farklı inanç sistemlerinde, farklı anlamlar kazanarak Türk sanatında kullanılmaya devam etmiştir (Kuru, 1997, s. 40).

Roma ve Bizans dönemlerine ait para, abide ve çeşitli eşyalar üzerinde lale motifine rastlanmamış olması ise bu dönemlerde lalenin Anadolu'da tanınan bir çiçek olmadığına işaret etmektedir (Baytop ve Kurnaz, 2003, s. 81). Nitekim lalenin kökeni ve gelişimi Türklerle özdeşleştirilmiş, lale Türkistan'dan Ön Asya'ya ve Anadolu'ya göç eden kavimlerin beraberlerinde getirdikleri bir değer olmuş (Özzambak, 2013, s. 35) ve Anadolu'da 12. yüzyıldan itibaren süs bitkisi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Baytop ve Kurnaz, 2003, s. 81).

Türkler, Türkistan'da yeşerttikleri çiçek sevgisini ve bu sevgiden doğan duygularını ulaştıkları her yerde sanatlarına da yansıtmaya devam etmişlerdir (Ünal, 2021, s. 325). Anadolu Selçuklu döneminde her ne kadar çoğunlukla geometrik motifler kullanılmış olsa da Beyşehir'de bulunan ve I. Alaaddin Keykubat'ın (1220-1236) emriyle yaptırılan Kubadabad Sarayı'nda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bazı çini parçalarının üzerinde lale motiflerinin olduğu görülmüştür (Cantürk, 2023, s. 351). Anadolu'da lale için dizeler söyleyen ilk şair ise 13. yüzyılda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) olmuştur (Ünver, 1971, s. 265).

Türklerin tarihinde laleye duyulan muhabbet günden güne artarak devam etmiş ve lalenin en yaygın kullanımı Osmanlılar dönemine denk gelmiştir. İstanbul'da ilk ıslah edilmiş laleyi yetiştiren kişi ise Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) ünlü Şeyhülislam Ebussuûd Efendi (1490-1574) olmuştur (Aktepe, 1953, s. 86; Baytop ve Kurnaz, 2003, s. 81). Öte yandan Osmanlı döneminde lale sadece güzelliğiyle değil, aynı zamanda bir dönem ve yaşam tarzını simgelemesiyle de önemli hâle gelmiştir. Özellikle 18. yüzyılda laleye duyulan ilgiyle birlikte sarayda ve şehirde görkemli bahçeler oluşturulmuş, lale yetiştiriciliği ve bakımıyla ilgili özel teknikler geliştirilmiştir. Elbette lale bu dönemde de sanatçılar için ilham kaynağı olmuş, şiiirlerde, resimlerde, seramiklerde, minyatürlerde, halı, kilim, giysi motiflerinde, çeşmelerde, cami süslemelerinde, mezar taşlarında (Özzambak, 2013, s. 35), fresklerde, kumaş süslemelerinde ve kitap tezyinlerinde kullanılmış (Ünver, 1971, s. 265), dahası Sultan III. Ahmed'in saltanatı (1703-1730) ve Damad İbrahim Paşa'nın sadareti (1718-1730) altındaki bir devre adını vermiştir (Altınay, 2014, s. 17-97).

Lale, Türkiye Cumhuriyeti'nin de önemli simgelerden biri olmuştur. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait temsili simgelerde, rozetlerde, yine Türk Hava Yolları uçaklarının üzerinde simgesel olarak lale motiflerinin kullanılması lalenin ülkemizin yaşatılan millî motifi olarak benimsendiğini göstermektedir (Ünal, 2021, s. 341).

Öte yandan Lale, Avrupa'ya 16. yüzyılda Türkiye'den (Osmanlı topraklarından) götürülmüştür. Bununla birlikte ilk kez hangi tarihte ve hangi yolla götürüldüğü belirsizliğini korumaktadır. Nitekim Avrupalı botanikçiler ilk dönemlerde laleyi tanımadıklarından, bu çiçeği bir çeşit zambak (*Lilium*) olarak kabul edip, buna göre isimlendirmişlerdir. Fransız Botanikçi Pierre Belon (1517-1564) da 1546-1549 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'daki gözlemlerine ilişkin yayımladığı hatıratında; kırmızı zambak (*Lils rouges*) olarak adlandırdığı lale çiçeğinin soğanlarını almak amacıyla birçok yabancı gemilerle İstanbul'a geldiğinden

bahsetmektedir (Kartal, 1997, s. 110). Keza bu süreçte Kutsal Roma İmparatorunun Elçisi O. G. de Busbecq (1522-1591) de önemli rol oynamıştır (Ünver, 1971, s. 266). Busbecq Latince mektuplarında bu bitkiden *Tulipan* olarak bahsetmektedir. Yaygın bir görüşe göre Avrupa ülkelerinde lale anlamına gelen tulip kelimesi de bu ifadeye dayanmaktadır (Kartal, 1997, s. 108).

Lale, Avrupa'ya taşındıktan sonra özellikle Hollanda'da büyük bir popülerlik kazanmıştır. 1630'lu yıllara gelindiğinde ise âdeta bir çılgınlık hâline gelmiştir. Ancak bu çılgınlık uzun sürmemiş ve 1637 yılında lale piyasası çökmüştür (Cicioğlu ve Yıldız, 2018, s. 30). Lale günümüzde Hollanda ile de ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte Amsterdam Müzesi'nin resmî internet sitesinde lalenin tarihçesine yer verilirken Türkiye'den, "laleyi Batı'ya getiren ülke" olarak bahsedilmesi ve lalenin tarihsel yolculuğunda Türklerle olan ilişkisine değinilmesi anlamlı bir detay olarak göze çarpmaktadır (The Tulip in Turkey).

Alan yazın incelendiğinde lalenin genel olarak bilimsel sınıflandırması, türleri ve doğal yayılışı (Eker, 2014; Eker, İ. Tulipa L.); sanat eserlerinde bir motif olarak kullanımı ve sanatsal yorumları (Aktepe, 1953; Kuru, 1997; Dolunay, Kahraman ve Nuhoglu, 2019; Cantürk, 2023); kültürel ve edebî bağlamdaki yeri, mitolojideki ve folklorik anlatılardaki karşılığı (Kartal, 1997; Gezgin, 2007; Özkan, 2012; Eker, 2014) ile lale üzerine yapılan araştırmalara ve yayınlara ilişkin bibliyografik veriler (Ağaoğlu, 2013) bağlamında incelendiği görülmektedir. Doküman incelemesine dayanan bu tarihsel araştırma; lalenin botanik, sanatsal veya kültürel tek bir yönüne odaklanan mevcut çalışmalardan farklılaşarak, 19. yüzyıl Avrupa kaynakları² üzerinden lalenin Avrupa'ya yolculuğunu, Avrupalılar üzerindeki etkisini ve bu bağlamda Türklere olan bakış açısını dönemsel ve kaynak bazlı bir derinlikle incelemektedir. Bu sayede lalenin Avrupa tarihindeki yeri ile Türklerin ve Avrupalıların laleye yükledikleri anlamların çeşitliliği üzerinden Türk-Avrupa ilişkilerine dair bir bakış açısı ortaya konulması beklenmektedir.

19. Yüzyıl Avrupa Kaynaklarına Göre Lalenin Adı ve Kökeni

Farsça kökenli bir kelime olan lale; Farsça'da zambak (Lilie) ailesine mensup anlamına gelen *laleb* (Strantz, 1875, s. 273) ya da *dulbend* olarak anılmaktadır (Münch, 1899, s. 9). İngilizce'de *tulip*, Almanca'da *tulpe* ve Fransızca'da *tulipe* olarak adlandırılmaktadır. Kelimenin Batı dillerindeki karşılığı olan bu kelimenin *dulband*dan türetildiği düşünülmektedir. Farsça bir kelime olan *dulband* Osmanlıların başlıklarına sardıkları ve Batıların sonunda *türbana* dönüştürdükleri ısırgan bezinin adıdır. Bir görüşe göre bu başlığın şekilleri ile lale çiçeklerinin şekilleri arasındaki benzerlik ona Almanca'da *dulband-tulipan* ve nihayet *tulpe* adını vermiştir (Strantz, 1875, s. 271).³ Buna karşın Solms-Laubach'a göre Busbecq'in Latince mektuplarında yer alan ifadeye nazaran her ne kadar Türklerin bu bitkiye *tulipan* adını verdikleri iddiası tüm literatüre nüfuz etmiş olsa da, bu Türklerin adlandırmasına değil Busbecq'in tercümanından kaynaklanan bir yanlış anlaşılmaya dayanmaktadır (Solms-Laubach, 1899, s. 54).

Öte yandan Strantz'a göre Türkiye; lalenin, en azından büyük, uzun saplı fincan lalesinin, anavatanı değildir. Nitekim mitolojik olarak anılmayan⁴ bu çiçek için Yunan imparatorları zamanında Konstantinopolis'te (İstanbul'da) bilindiğini kanıtlayacak Yunanca bir kelime bulunmamaktadır. Antik Yunan'da da bu çiçekten hiç bahsedilmemiştir. 19. yüzyılın gezginleri *Tulpa creticayı* İda (Kaz) Dağı'nın klasik topraklarında yabani olarak yetişirken bulmuşlardır. Ancak sürülerini otlatan çoban Paris'in üç tanrıcının hakemliğini yapmadan önce bu çiçeği görüp görmediği ya da o dönemde bu çiçeğin farklı bir isme sahip

² Bunlar içinde bilhassa Konrad Münch'ün *Aus der Geschichte der Tulpe* başlığıyla *Innsbrucker Nachrichten* (1899) gazetesinde kaleme aldığı lalenin tarihçesine ilişkin yazısı (1899) Türkler hakkında oldukça olumlu ifadeler içermesi nedeniyle dikkat çekmektedir ve ayrıca anılmaya değer olarak görülmektedir. Bunun yanında çalışmada yararlanılan diğer kaynaklardan biri çiçeklerin farklı kültürlerde ve dönemlerdeki sembolik anlamlarını inceleyen M. von Strantz'ın *Die Blumen in Sage und Geschichte* (1875) adlı kitabıdır. Yine çalışmada yararlanılan John Beckmann'ın *A History of Inventions, Discoveries, and Origins* (1846) adlı kitabında çeşitli icatların, keşiflerin ve kökenlerin tarihi incelenirken aynı zamanda bunların toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileri de ele alınmaktadır. Bu kitapta yer verilen konu başlıklarından biri de laleye aittir. Keza çalışmada yer verilen Hermann zu Solms-Laubach'ın *Weizen und Tulpe und deren Geschichte* (1899) adlı eseri, buğday ve lale bitkilerinin tarihini ve kültürel önemini inceleyen kapsamlı bir kitaptır. Ayrıca Charles Mackay'ın *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions* (1841) adlı kitabı insanlık tarihindeki çılgınlık örneklerini, irrasyonel davranışların ve toplumsal yanlışların nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını ele almaktadır. 17. Yüzyılda Hollanda'da görülen lale çılgınlığı da kitabın ele aldığı konulardan biridir. Bunların yanı sıra çalışmada yararlanılan döneme ait Avrupa gazete ve dergileri de lalenin popüler kültürdeki yansımalarını anlamak için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

³ Beckmann da lalenin adının "tulipa"dan geldiğini ve çiçeğin bir türbanı andırmasından dolayı bu ismin verildiğinin düşünüldüğünü belirtmektedir. Ancak Beckmann "tulipa"yı Türkçe kökenli bir kelime olarak ifade etmektedir (Beckmann, 1846, s. 24; Mackay, 1841, s. 89).

⁴ Gezgin'in çalışmasında da lale bitkisinin herhangi bir mitle ilişkilendirilmeden ele alındığı görülmektedir (Gezgin, 2007, s. 126); bununla birlikte literatürde eski Yunan mitolojisiyle ilişkilendirilen anlatımlara da tesadüf edilmiştir. Bununla ilgili bkz. Eker, 2014, s. 24.

olup olmadığı bir muammadır. Bununla birlikte eski bitki eserlerinde, hatta “Flora Mythologica”da da buna dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Strantz; lalenin İran kökenli olduğunu, ardından Tauria'ya (Kırım'a) gittiğini ve oradan İstanbul'a geldiğini varsaymaktadır. Bu hususta elindeki kanıtlardan biri lalenin varlığının ilk olarak İran'ın bilge şairi Hafız'dan (Hâfız-ı Şirâzî'den) öğrenilmesidir. Nitekim İran Şairi bir şiirinde “*Selvi tûrer, gül de gülmez/Lale güzel yüzlü kız olmayınca*” demektedir. Strantz; İran Şairinin 1389'da Şiraz'da ileri bir yaşta ölmesi nedeniyle, lalenin 14. yüzyılın başlarında İran'da iyi bilinen bir çiçek olduğunu öne sürmektedir. Lalenin doğuştan İranlı olduğu varsayımını da Busbecq'in seyahatnamesinde Edirne'deki tercümanının orada ilk gördüğü çiçeğe *tulipane* dediğini söylemesiyle desteklemektedir (Strantz, 1875, s. 271). Keza Thomas Moore (1779-1852) da Lalla Rookh (1817) adlı eserinde laleden Pers çiçeği olarak bahsetmektedir (Strantz, 1875, s. 272).⁵

Beckmann'a göre ise lalenin Levant bölgesinde yabancı olarak yetiştiği ve oradan Avrupa'ya getirildiği birçok yazarın tanıklığıyla kanıtlanmaktadır. Busbecq, laleyi Edirne ile İstanbul arasındaki yolda bulmuş; Shaw, laleyi Suriye'de, Yafa ve Rama arasındaki ovalarda rastlamış; Chardin ise laleyi Arabistan'ın kuzey sınırlarında görmüştür (Beckmann, 1846, s. 23).

Lalenin Türklerle Olan İlişisine Dair Bazı Değerlendirmeler

Avusturya basınında bitki yetiştiriciliğine ilişkin yazıları yayınlanan Konrad Münch'ün lalenin tarihine ilişkin kaleme aldığı yazısı laleyi Türklerle ilişkilendirerek ele alması bakımından ayrıca dikkat çekmektedir. Münch'e göre Türkistan'ın kısa ve şiddetli yazlarında, bu renkli ve gururlu çiçekler muhtemelen ilk önce kuru ve neredeyse aralıksız güneş ışığı alan fundalıklarda açmıştı. Türkler batıdaki yeni topraklarına muzaffer bir şekilde ilerlediklerinde de anavatanlarının bu çiçeği olmadan yapamazlardı ve onu her yerde bahçelerine dâhil etmişlerdi. Lale yetiştiriciliğinin Türkler arasında ne kadar geliştiği ise bu çiçeğe ayrılmış bir Türkçe yayında en az 1323 çeşidin listelenmiş olmasıyla kanıtlanmaktaydı ve haklı olarak lale Türklerin en sevdiği çiçek olarak tanımlanabilirdi (Münch, 1899, s. 9). Ayrıca Türkler hiçbir şekilde sadece yıkıcı bir halk değildi, aynı zamanda kendilerine birçok yeni şey de getirmişlerdi. Özellikle de ağaçların ve çiçeklerin büyük dostları olarak görülmeliydiler. Güzel bakımlı mezarlık koruları o gün dahi haklı olarak ünlüydü. Yunan-Türk sınır bölgelerinden geçen herkes, Türk köyünü Yunan köyünden özenle korunan ve dikkatle bakılan güzel ağaçlarıyla kolayca ayırt edebilirdi. Leylak, sümbül, imparatorluk tacı, düğünçiçeği ve hepsinden önemlisi laleyi Türklerin çiçekçiliğine borçlular (Münch, 1899, s. 10). 1841 yılında *Der Adler* adlı günlük Avusturya gazetesinde yer verilen ve yazarı belli olmayan bir bentte de Münch'ün düşüncelerine benzer ifadelerle rastlamak mümkündür:

Çiçeklerimizin çoğu ve en güzelleri Doğu'dan gelir, çünkü biz hiçbir zaman Doğu'nun çok eski zamanlardan beri yaptığı gibi çayır ve meralarımızın yabancı çiçeklerini çiçek bahçelerimize nakletmek ve aşlamak kadar akıllıca davranmadık. Türkler bu konuda her zaman bizim ustalarımız olmuşlar ve hatta biz baharın bu çocuklarının güzel simgeselliğiyle tanıştırmışlar ve dillerini öğrenmemizi sağlamışlardır; en güzel çiçeklerimizin hepsi onların bahçelerinden gelir, tıpkı çiçek sever Batavyalıların en sevdiği görkemli lalenin onlardan geldiği ... gibi (Ueber Tulpen und Tulpenfreunde, 1841, s. 447).

Öte yandan Osmanlı kültüründe lalelere duyulan hayranlık o kadar büyüktü ki, Osmanlı sultanının sarayında her yıl bir lale şenliği düzenlenirdi. Bu şenliklerin tasviri, “Arap Geceleri” masallarındaki sahneleri bile gölgede bırakacak kadar etkileyici bir şekilde anlatılmaktaydı (The Tulip, 1843-45, s. 237). Sultan III. Ahmed de diğer Osmanlı sultanları gibi büyük bir lale tutkunuydu. Sadrazamının, Sultan'ın bu tutkusunu yerine getirmek için bahçesinde yaklaşık yarım milyon çiçek soğanı yetiştirdiği söylenmekteydi. Laleler açtığında, Sadrazam; Sultanı ve tüm maiyetini sarayına misafir olarak davet etmiş, açmamış olan soğanlar diğer lalelerle süslenmiş, çiçeklerin arasına sayısız zengin ışıklar ve aynalar yerleştirilmiş, başka bahçelerden ağaçlar dikilmiş, bahçeye her türden kuşun bulunduğu kafesler getirilmiş, yollar ışıklarla çevrilmiş ve böylece Sultan bütün gece boyunca lalelerin açılışını coşkulu bir müzik eşliğinde izlemiştir. Renklerin çeşitliliğinin ve ışıkların sayısız aynadaki yansımaları harika bir etki yaratmış ve laleler çiçek açtığı sürece bu etkinlik her gece yapılmıştır (Münch, 1899, s. 9).

⁵ Bununla birlikte Türkler 11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun çoğunu ve Kuzey İran'ı fethetmişlerdir. 13. yüzyılın ortalarına kadar burada hüküm sürmüşlerdir. Selçuklular olarak adlandırılan bu topluluklar çoğunlukla okuma yazma bilmemekteydiler. Hâfız-ı Şirâzî'den (ö. 1390?) çok daha önce de Selçuklu yönetimine denk gelen dönemde yaşayan Ömer Hayyam'ın (1048-1131) 11. yüzyıl şiirlerinde laleye rastlanmış, ancak muhtemelen bunun öncesinde laleler hakkında yazılı bir şeye tesadüf edilmemiştir (The Tulip in Turkey).

Keza saray kadınları da her yıl lale şenliğini kutlamışlardır. Sultan, saray kadınlarının kendi onuruna bahçelerinde bu şenliğin düzenlenmesini sevgi ve şefkatin en gurur verici kanıtı olarak görmekteydi. Saray kadınları, belki de onda anavatanlarının, gençliklerinin ve özgürlüklerinin tek yoldaşını görek ve bu nedenle onu daha da şefkatle severek, ona öncelikli olarak bakmışlardı (Strantz, 1875, s. 273). Bu şenlik de büyük bir ihtişamla kutlanmaktaydı. Yine benzer şekilde bir ışıklandırma ile göz kamaştıran bahçelerde, renk çeşitiliği açısından her şeyi kapsayan bir görüntü sağlayan, özel yükseltelerde lalelerden oluşan amfitiyatro şeklinde düzenlenmiş bir çiçek gösterisi sunulmuş, sadece güzel şekli ve renk cümbüşüyle laleler âdeta duyuları büyülemiştir. Her şey hazır olduğunda özenli bir şekilde süslenmiş kadınlar Sultanı alıp, onu Binbir Gece Masalları'ndan fırlamış gibi hazırlanmış bahçelere götürmüşlerdir. Burada kendisine en nadide ve en güzel laleler gösterilmiştir. Strantz'a göre Türkler çok ünlü olan gülü bile bir an için unutup, laleye coşkulu bir kutsallık atfedebilmişlerse bu çiçek sarhoşluğunda Doğuluları karakterize eden şişsel bir dokunuş vardı. Bu çiçek mucizesinin etkisi Doğu'da, Batı Avrupa'dan oldukça farklıydı (Strantz, 1875, s. 274). Nitekim Hollanda örneğinde olduğu gibi zihni değil, sadece duyuları harekete geçiren bir lale çılgınlığıydı. Batılılar için tamamen anlaşılmaz olan övgüler ise lalenin Doğu'da ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı (Strantz, 1875, s. 273).

Lalenin Avrupa'ya Yolculuğu ve Avrupa'da Açan İlk Laleler

Lale, Avrupa'da doğal olarak yetişen bir bitki değildi. 16. yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'ya tanıtılmış ve kıtada hızla kabul görmüştür (Beckmann, 1846, s. 89). Bahçe lalesinin “Batı'ya doğru yolculuğa” çıkması ve bu yolculuğa eşlik eden koşullar ise onu kültür tarihi açısından özellikle dikkate değer bir çiçek hâline getirip, ün kazandırmıştır (Münch, 1899, s. 9).⁶

Elçi Busbecq, Latince mektubundaki ünlü pasajında yer verdiği ve gelecekte pek çok kez buna atıf yapılacağı üzere (Solms-Laubach, 1899, s. 54) Türk başkentine seyahat ettiği sırada, Batı'da o zamanlar hâlâ tamamen bilinmeyen “Türklerin bu ulusal çiçeğini” ilk kez 1554'te Edirne ve İstanbul arasında görmüştü. Gözüne çarpan bu rengârenk çiçek onu canlı bir hayranlığa sürüklemiş ve bu çiçeği Hristiyan dünyasına erişilebilir kılmak için ülkesine lale soğanları getirmişti (Münch, 1899, s. 9). Çek yazar Balbinus (1621-1688) da Prag'a ilk lale soğanlarını Busbecq'in getirdiğini ve lalenin buradan tüm Almanya'ya yayıldığını belirtmektedir. Beckmann'a göre de bu varsayımın doğru olma ihtimali vardır. Nitekim Busbecq söz konusu mektupta bu çiçeğin kendisi için yeni olduğunu ve laleleri Osmanlılardan yüksek bir bedel karşılığında satın aldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte laleleri Avrupa'ya ilk kez kendisinin getirdiğini açıkça belirtmemiştir (Beckmann, 1846, s. 24). Hâl böyleyken, Münch'ün de ifade ettiği gibi, o dönemde Batı Avrupa'da açan ilk laleler, belki de sadece Busbecqle gelmemiş olsa da, Busbecqle gelmiş gibi görünmektedir (Münch, 1899, s. 9).

Öte yandan Avrupa için belgelenen ilk bahçe lalesi (Solms-Laubach, 1899, s. 55) ise 1559'da İsviçreli Botanikçi, Doęa Tarihçisi Conrad Gesner (1516-1565) tarafından Augsburg'da, dönemin nadir egzotik bitkiler koleksiyonu ile tanınan Senatör John Henry Herwart'ın bahçesinde görülmüştür (Münch, 1899, s. 9; Strantz, 1875, s. 278; Beckmann, 1846, s. 24; Tulip, 1850, s. 91). Lale soğanları, Herwart'a İstanbul'dan bir arkadaşı tarafından gönderilmiştir (Mackay, 1841, s. 89). Ardından diğer laleler 1565'te Augsburg'un soylu ailelerinden olan Fugger ailesinin bahçesinde açmıştır. Gesner botanik çalışmalarında bunları nadir bulunan bir çiçek güzelliği olarak tanımlamıştır (Strantz, 1875, s. 275). Daha sonra lale, 1573'te Viyana'da Busbecq'le tanışan, ondan lale soğanları alan ve akabinde kısa sürede rağbet gören bu görkemli çiçeği birkaç kez sattığı anlaşılan ünlü Flaman Botanikçi Carolus Clusius (1526-1609) tarafından yayılmıştır.⁷ Böylece en erken laleler 1594'te Wrocław'da Alman Botanikçi Lorenz Scholz'un (1522-1599) Hortus medicus'unda, 1598'de Montpellier'de ve 1599 civarında Luzern'de görülmüştür (Münch, 1899, s. 9). Provence bölgesinde ilk kez 1611'de Fransız bilgin Peyresc'in (1580-1637) bahçesinde rastlanmıştır (Beckmann, 1846, s. 24; Knight, 1853, s. 338). 17. yüzyılın ortalarına doğru, çiçeklere ve özellikle lalelere olan tutku Hollanda ve Fransa'da aşırı bir noktaya ulaşmıştır (The Tulip, 1843-45, s. 238).

⁶ Aslında lale; doğal ortamında tek renkli, uzun saplı ve büyük yapraklı bir bitki iken, insan müdahalesiyle estetik açıdan daha çekici bir forma kavuşmuştur. Kültürle zayıflatılan lalenin taç yaprakları daha küçük, desenli ve soluk bir görünüm alırken, yaprakları ise daha açık ve yumuşak bir yeşil tonuna bürünmüştür. Ancak bu dönüşüm, lalenin dayanıklılığını zayıflatmış ve yaşamasını zorlaştırmıştır (Beckmann, 1846, s. 23). Bu süreç bir bakıma insanların büyük çaba ve özen gerektiren şeylere olan duygusal bağlılığını ortaya koymaktaydı. Tıpkı bir annenin hasta çocuğuna duyduğu sevgi gibi, insanlar da narinleşen ve bakım isteyen bu lalelere özel bir ilgi göstermiştir (Mackay, 1841, s. 91).

⁷ Öte yandan Beckmann'a göre Clusius'un laleleri Avrupa'ya ilk getiren kişi olduğu iddiası da doğru olmayıp, onun bu husustaki katkısı mevcut türleri toplamak ve tanımlamak şeklinde olmuştur (Beckmann, 1846, s. 24).

Lale, İngiltere'ye ise Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1558-1603) tanıtılmıştır (The Tulip, 1843-45, s. 238). Lalenin İngiltere'ye girişi 1578 ve 1582 yılları arasında onu ilk kez Viyana'dan getiren Clusius'a kadar uzanmaktadır (Münch, 1899, s. 9; Solms-Laubach, 1899, s. 58). Biographia Britannica'da ifade edildiğine göre bu dört yıl içinde Viyana'dan İngiltere'ye *Tulipas* adı verilen çeşitli çiçekler getirilmiştir. Bunlar ve diğerleri Viyana'dan İngiltere'ye getirilmeden kısa bir süre önce Clusius tarafından İstanbul'dan temin edilmiştir (Solms-Laubach, 1899, s. 58). Journal of Horticulture and Practical Gardening'de ifade edildiğine göre ise lale 1577'de İngiltere'ye ulaşmış ve ilk olarak Londralı bir Eczacı olan James Garret tarafından yetiştirilmiştir (Tulip, 1850, s. 91; Harbour, 1892, s. 3).⁸ İngiltere'de lale tutkusu özellikle 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında oldukça yaygın olmuştur. Ancak 1730-1740 yıllarına gelindiğinde bu ilgi, Amerika ve diğer yabancı ülkelerden gelen yeni bitkilere yönelmiştir (Loudon, 1835, s. 1024).⁹

Öte yandan Viyana'nın zengin çiçekseverleri ise bahçelerini süslemek için Türkiye'den (Osmanlı topraklarından) lale soğanları getirtmişler ve birbirleriyle olabildiğince rekabet etmişlerdir. Yeni renkte bir lalenin ortaya çıkması, birbirlerini kıskanmalarına ve çoğu için uykusuz gecelerin başlamasına neden olmuştur. Doğu'dan göç eden bu güzel çiçek Almanya'daki tüm bahçelerin gözdesi hâline gelmiş, Berlin için de çığır açan bir fenomen olmuştur (Strantz, 1875, s. 275). Daha 17. yüzyılın başlarında Elsholtius (Johann Sigismund Elsholz) (1623-1688), *Gartenbaukunst* adlı eserinde 216 farklı çeşit lale listelemiştir. Elsholz; yeni formlar elde eden herkes tarafından başvuru bombardımanına tutulduğu gibi, kişisel doktoru olduğu Brandenburg Büyük Elektörü Frederick William'ın (1620-1688) emriyle onun için en çok aranan ve değerli lalelerin (71 adet) resmini tasarlamıştır. Bunlar *Theatrum Tuliparum ad mandatum Sereniss. Electoris Brand. Friderici Guilelmi* adlı eserde yer almıştır. Diğer prens aileleri de lale yetiştirmekten geri kalmamışlardır. 1740'ta, bu çiçeğin tutkunu olan Baden-Durlach Markizi, farklı lale çeşitlerinin (3600 adet) resmini bir araya getirmiş ve Pappenheim Kontu'nun bahçesinde 5000 çeşit lale olduğu söylenmiştir. Lalenin gördüğü büyük ilgi, doğal olarak yeni çeşitlere dönemin ünlü ve popüler kişilerinin, şehirlerinin ya da moda olan diğer şeylerin isimlerinin verilmesine yol açmıştır (Strantz, 1875, s. 276).

Lale İtalya'ya da oldukça erken gelmiştir, ancak döneminin meşhur çiçeği olarak çok takdir edilmesine rağmen akılları hiç karıştırmamıştır. Hollanda'da ise büyük ölçekte ortaya çıkarak, kısa sürede çılgınca spekülasyonların nesnesi hâline gelmiş ve insan zihni üzerinde bir çiçek için pek de mümkün olmayan bir etki bırakmıştır (Strantz, 1875, s. 277).

Lalenin Batı Avrupa'da tanınmasının ardından, Hollandalı tüccar da Viyana'daki zengin çiçek severler gibi farklı türleri elde etmek için sıkça İstanbul'a sipariş vermişlerdir (Beckmann, 1846, s. 24). Amsterdam'da çiçek severler ilk lalenin ise eczacı Walich Zieuwertsz'in bahçesinde açtığını görmüşlerdir. Daha sonra Clusius, Leiden'e gelmiş ve buraya birçok nadir bitki getirmiştir. 1590'da Joh. van Hoghelande Leiden'de, 1596'da vaiz Ivan de Jonghe Middelburg'da lale çiçeklerini açtırmışlardır. Bu arada en güzel lalelerin çoğu, lale çeşitlerini Hollanda'ya da ithal eden ve çok yüksek fiyatlar talep eden Clusius'tan geceleri çalınmıştır. Bu durum ise Hollanda'daki insanların bu yeni ve görkemli çiçeğe en başından beri ne kadar hevesli olduklarını göstermektedir. Bu çeşitler daha sonra hırsızlar tarafından ekilerek, çoğaltılmış ve böylece Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nin (1581-1795) 17 eyaletinin tamamı kısa sürede lalelerle dolmuştur (Solms-Laubach, 1899, s. 57).¹⁰

Amsterdam'daki zenginler, soğanları doğrudan İstanbul'dan getirterek oldukça yüksek fiyatlar ödemişlerdir. 1634 yılına kadar lalenin itibarı her yıl artmış ve bu çiçeğe sahip olmamak varlıklı bir insan için kötü zevk göstergesi olarak kabul edilmiştir (Mackay, 1841, s. 89). Haarlemli çiçek yetiştiricileri ise lale soğanlarını çoğunlukla Ryssel (Lille) ile din adamlarının manastır bahçelerinde lale yetiştirdikleri ve Fransız Devrimi'ne kadar da yetiştirmeye devam ettikleri Fransız topraklarından ithal etmişlerdir. Ancak çok

⁸ Öte yandan Garret'in yakın bir dostu olan Gerarde, Garret'in bitkilerin çeşitliliği konusunda derin bir merak duyduğunu ve türlerin sayısını belirlemek için yıllarını harcadığını, ancak bu çabalarının sonuçsuz kaldığını, çünkü her yıl doğanın hiç görülmemiş renklerde ve şekillerde yeni bitkiler sunduğunu ifade etmiştir. Gerarde, bu sonsuz çeşitliliği listeleme girişiminin ise Sisyphus'un taşıyı sürekli yukarı yuvarlamasına ya da sahildeki kum tanelerini saymaya çalışmaya benzediğini söylemiştir (Tulip, 1850, s. 91).

⁹ Hollanda'daki lale çılgınlığı, bir ölçüde İngiltere ve Paris'te de taklit edilmiştir. 1636'da Londra Borsası'nda laleler halka açık satılmaya başlamış, borsacılar Amsterdam'daki hayali değerleri İngiltere'ye taşımaya çalışmıştır. Ancak bu çabalar her iki şehirde de sınırlı bir başarı elde etmiştir. Yine de laleler, belirli bir kesim için diğer çiçeklerden daha değerli görülmeye başlamıştır. Zengin Hollandalılar laleleriyle, zengin İngilizlerin yarış atları veya antika tablolarıyla övündüğü gibi övünmüşlerdir (Mackay, 1841, s. 97).

¹⁰ 17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da çok fazla dini baskı vardı ve birçok mülteci özgürlükçü bir ülke olan Hollanda'ya kaçmıştı. Onlar da lale ateşine yakalanmışlar ve binlercesi Hollanda'dan İngiltere'ye gittiğinde bunu Büyük Britanya'ya taşımışlardır. En iyi İngiliz laleleri dahi bu mültecilerin torunları olan üreticiler tarafından yetiştirilmiştir (Tulips by the Thousand, 1891, s. 2).

geçmeden lale yetiştiriciliğinde Fransızlar geride kalmış ve Haarlemliiler kendi toprak yapılarında lale için özellikle elverişli bir toprak bulmuşlardır (Strantz, 1875, s. 279).

Hollanda'daki Lale ılgınlığı

Lalelere karşı duyulan bu tutkuyu anlamak için özellikle Rönesans'ın neden olduğu koleksiyonculuk hevesi ve o dönemde üst sınıfların zenginliğinin getirdiği lüks yaşam tarzını dikkate almak gerekmektedir. Nitekim nadir lalelere sahip olmak için gerçek bir yarış söz konusu olmuştur. Her lale meraklısı en moda çiçeği aramış, bahçesinde en nadir örnek ve çeşitlere sahip olmak istemiştir. Ancak bu tutku hiçbir yerde Hollandalılar arasında olduğu kadar yükselmemiştir (Münch, 1899, s. 9).

Hollanda 17. yüzyılın ortalarında her řeyi ele geçiren bir ticari güce sahipti ve ticareti kendine çekmekteydi. Cenevizli tüccar ve zengin Fuggerler de Amsterdam'da saraylar inřa etmişler ve orada ihtişamla yaşamışlardır. İtalya ve Levant'ın liman kentlerinden spekülátörler bulabildikleri nadir her řeyi Hollanda pazarına getirmişlerdir. Bu şekilde uzak bitki türlerinin bazıları kara yoluyla, bazıları da deniz yoluyla Hollanda'ya ulaşmıştır. Normalde sakın ve soğukkanlı olan Hollandalılar iek çılgınlığına kapılırken, bu tutku İşpanyollar ve Portekizliler arasında kök salmamıştır (Strantz, 1875, s. 278).

Aslında 1634-1637 yılları arasında zirveye ulaşan lale ticareti tüm Avrupa'yı değil, özellikle Hollanda'nın Amsterdam, Haarlem, Utrecht, Alkmaar, Leyden, Rotterdam, Hoorn, Enkhuysen ve Medemblik gibi bazı şehirlerini kapsamıştır (Beckmann, 1846, s. 25). Lale eşitleri hızla çoğalmış ve bu moda çiçeğin yetiştirilmesine yönelik çok sayıda katalog ve resimli eser hazırlanmıştır. Lalesiz bir Hollanda bahçesi ender rastlanan bir durum hâline gelmiştir. Ancak lale severler elbette zengin insanlar olmuşlardır. Örneğin Heemstede'de Dr. Adrian Paauw'un evinin avlusunun ortasında, tüm bu çiçeklerin görüntülerini yansıttığı, her tarafı aynalarla kaplı bir kabini bulunmaktaydı. ağdaşları için bu bir *kraliyet sarayının* gerçek görüntüsü olarak anılmıştır (Münch, 1899, s. 9).

Harbour'a göre Hollanda'daki ünlü lale çılgınlığının tam olarak neden kaynaklandığını tanımlamak kolay olmasa da, bunun yalnızca maddi kazanç arzusundan doğmadığı kesindir. Kırmızı, sarı, al al renklerdeki laleler Hollandalılar ve Portekizliler için en sıradan insanların bile ilgisini çeken, tarif edilemez bir cazibeye sahipti. Bu iekler, onların en hassas duygularına gizemli bir şekilde hitap ediyor ve onlara 19. yüzyılda yaşayanların henüz anlamadığı ya da belki de anlamaya çalışmadığı bir dilde konuşuyordu (Harbour, 1892, s. 3). Beckmann'a göre ise 17. yüzyılın ortalarında bahçeleri süslemek dışında hiçbir faydası olmayan, güzellik açısından birçok bitkinin gerisinde kalan, ömrü kısa ve oldukça belirsiz olan lale, ticaret tarihine eşine rastlanmayan bir şekilde konu olmuş ve fiyatı en değerli madenlerin bile üzerine çıkmıştır. Ancak lalelerin bahçeleri süslemek için bu kadar pahalıya satın alındığı varsayımı gerçeği yansıtmamaktadır (Beckmann, 1846, s. 25). Nitekim lale ticareti yapan insanlar aslında ne lale yetiştiricileri, ne onları satmak isteyen bahivanlar ne de güzelliğinin tadını çıkarmak için nadir bir bitkiyi herhangi bir fiyata satın almak isteyen hevesli iek severlerdi. Bu tamamen spekülátif bir iřti (Strantz, 1875, s. 278).

Laleye olan talep para kazanma heveslisi bir ruh geliştirmiş, fiyatlar akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. Tek bir lale soğanı 13.000 florin ederken üç tanesi 30.000 florine kadar çıkmıştır. Hâl böyleyken bazen bir soğana bir düzine kişi sahip olabilmemiştir. Ardından vadeli işlemler gelmiştir. İnsanlar henüz var olmayan soğanları gelecekteki bir zamanda vermek için sözleşme yapmışlardır. Her yıl, bir mevsimde yetiştirilenden çok daha fazla iek soğanı satılmaya başlanmıştır. Laleler hisse senetleri ve buğdayın borsada işlem gördüğü gibi işlem görmüştür. Sürekli yeni çeşitler duyurulmuş, insanlar tek bir çiçeğe bakmak için kilometrelerce yol katetmişlerdir (Tulips by the Thousand, 1891, s. 2).

Böylesine değerli bir çiçeği sadece zenginler elde edebileceğinden, iek soğanı tıpkı elmasların karatlara bölünmesi gibi çeşitli lotlara ve granlara bölünerek daha küçük ölçekli yatırımcılara erişilebilir hâle getirilmiştir (Mackay, 1841, s. 91).¹¹ İdeal değerine eşdeğer bir para teklif edecek alıcı bulunamadığında genellikle piyango ya da çekiliş yoluyla el değişirmiştir (The Tulip, 1843-45, s. 237). Nakit parası olmayanlar da hiçbir şekilde lale ticaretinin dışında bırakılmamıştır. Nitekim evler, araziler, kesilecek ya da kullanılacak

¹¹ Lalenin ilk ortaya çıkışından kısa bir süre sonra değerinin ne kadar arttığına ve kendi ticaret dalını oluşturduğuna inanmak zor olsa da durum tam olarak böyle olmuştur. Örneğin *Vice-roi* adlı lale soğanı için verilen gıda maddeleri ve mallar şöyledir: 448 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 4 ton buğday, 558 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 8 ton avdar, 480 Hollanda guldeni değerinde 4 semiz öküz, 240 Hollanda guldeni değerinde 8 semiz domuz, 120 Hollanda guldeni değerinde 12 semiz koyun, 70 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 477 litre şarap, 32 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 3816 litre bira, 192 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 1812 kilo tereyağı, 120 Hollanda guldeni değerinde yaklaşık 454 kilo peynir, 100 Hollanda guldeni değerinde 1 yatak, 80 Hollanda guldeni değerinde 1 takım elbise, 60 Hollanda guldeni değerinde 1 gümüş kadeh. Yani orijinal iek soğanı için toplamda 2500 Hollanda guldeni (Mackay, 1841, s. 91).

sığırlar, taşınır ya da taşınmaz mallar nakit para kadar önemli olmuştur (Ueber Tulpen und Tulpenfreunde, 1841, s. 447).

Her kasabada lale soğanı borsası olarak kabul edilen bir han bulunmuştur. Zengin ve fakir, Hristiyan ve Yahudi orada birlikte alıp satmış ve lale fiyatının yükselişi veya düşüşü üzerine spekülasyon yapmışlardır. Bu tür yerlerde bu iş için birçok görevli istihdam edilmiştir (Ueber Tulpen und Tulpenfreunde, 1841, s. 447). Lale sezonu sona ermeden önce muhtemelen Hollanda'nın tüm bahçelerinde bulunabilecek miktardan daha fazla soğan alınıp satılmış, sipariş edilmiş ve teslim edilmek üzere vadedilmiştir. Semper Augustus gibi nadir türler bulunamadığında dahi, bu türler en sık alınıp satılanlar arasında yer almıştır (Beckmann, 1846, s. 28).

Başlangıçta, tüm kumar çılgınlıklarında olduğu gibi, güven en üst düzeyde olmuş ve herkes kazançlı çıkmıştır (Mackay, 1841, s. 94). En fakir insanlar birkaç ay içinde evler, arabalar ve atlar alarak ülkenin önde gelen kişileri gibi yaşamaya başlamıştır (Beckmann, 1846, s. 26). O sırada herkes lale tutkusunun sonsuza dek süreceğini, dünyanın her yerinden zenginlerin Hollanda'ya geleceğini ve onlar için istenen fiyatları ödeyeceğini hayal etmişlerdir. Böylece soylular, çiftçiler, denizciler, hizmetçiler, baca temizleyicileri, terziler kısaca her kesimden insan lalelerle uğraşmıştır. Mülklerini nakde çevirip çiçeklere yatırmışlardır. Evler ve araziler son derecede düşük fiyatlarla satışa sunulmuş veya lale pazarında yapılan pazarlıkların ödemesi olarak devredilmiştir. Yabancılar da aynı çılgınlığa kapılmış ve Hollanda'ya her yerden para akmıştır. Ticaretin işleyişi o kadar geniş ve karmaşık bir hâle gelmiştir ki, tüccarlara rehberlik için bir yasa metni hazırlamak gerekli görülmüştür. Kendilerini tamamen ticaretin çıkarlarına adanmış noterler ve kâtipler atanmıştır. Küçük kasabalarda ise genellikle ana meyhanelerde her kesimden insan görkemli eğlenceler eşliğinde lale ticareti yapmışlardır (Mackay, 1841, s. 94).¹²

Ne var ki hiçbir çılgınlık uzun sürmediği gibi, lale çılgınlığı da uzun sürmemiştir (Ueber Tulpen und Tulpenfreunde, 1841, s. 448). Sonunda birilerinin oldukça kötü bir şekilde kaybedeceği anlaşılmıştır. Bu kanaat yayıldıkça fiyatlar düşmüş ve bir daha asla yükselmemiştir. Kişiler arasındaki güven yok olmuş ve satıcıları bir panik sarmıştır. Birkaç ay öncesine kadar refah içinde yaşayan insanlar, aniden sahip oldukları varlıkların değersizleştiğini görmüşlerdir. Özellikle soğan ticaretine yatırım yapanlar, mallarını neredeyse yok pahasına elden çıkarmaya çalışsalar da alıcı bulamamışlardır (Mackay, 1841, s. 95). Lale fiyatları sürekli düşerken, satıcılar lale soğanlarını anlaşılan fiyatlardan teslim etmek istemişlerdir; ancak alıcılar düşük fiyatlarda bile laleleri almak istememiş ya da ödeme yapmayı reddetmişlerdir. Çok sayıda sözleşme bozulmuştur (Beckmann, 1846, s. 29). Bu durum büyük bir çaresizlik ve suçlama dalgasına yol açmıştır. Zenginleşen az sayıdaki kişi, kazançlarını halktan gizleyerek yabancı fonlarda değerlendirmiştir. Ancak pek çok kişi kısa süreli refahın ardından eski yoksulluklarına geri dönmüştür. Büyük tüccarlar iflas ederken, soylu aileler dahi servetlerini kaybederek, onurlarını zedeleyen bir yoksulluğa sürüklenmişlerdir (Mackay, 1841, s. 95).

Çeşitli kasabalarda toplanan lale sahipleri güveni yeniden sağlamak için çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bu toplantılarda temsilcilerin Amsterdam'a gönderilerek hükûmetle görüşmesi ve bir çare bulunması fikri öne çıkmıştır. Ancak hükûmet başlangıçta bu meseleye müdahil olmayı reddetmiş ve lale sahiplerinin kendi aralarında bir çözüm bulmalarını önermiştir. Bunun üzerine birçok toplantı düzenlenmiş, fakat alınan kararlar ne mağdur olan insanları tatmin ne de uğranılan zararları telafi edebilmiştir (Mackay, 1841, s. 95). Bu anlaşmazlıkları çözmek için 1637'de Alkmaar'daki lale tüccarları Amsterdam'a temsilciler göndermiş ve 24 Şubat'ta alınan bir kararla, 1636 Kasım ayından önce yapılan tüm sözleşmelerin geçersiz sayılmasına ve daha sonraki sözleşmelerde alıcıların satıcılara yüzde on ödeme yaparak serbest kalmalarına karar verilmiştir (Beckmann, 1846, s. 29). Ancak bu karar da ne alıcıları ne de satıcıları memnun etmiştir. Zira bir zamanlar altı bin florin değerinde olan laleler artık beş yüz florine alınabiliyordu; bu nedenle yüzde onluk ödeme, gerçek değerden yüz florin daha fazlaya denk geliyordu. Bu durum hem satıcıların hem de alıcıların tepkisini çekmiş; taraflar kendilerine haksızlık yapıldığını düşünmüştür. Ancak mahkemeler bu tür işlemleri kumar olarak değerlendirip (Mackay, 1841, s. 96), işlem yapmayı reddedince, şikâyetçiler Hollanda ve Batı Friesland eyaletlerine başvuruda bulunmuşlardır (Beckmann, 1846, s. 29). Lahey'deki eyalet konseyi

¹² Bir nevi kumar olarak da nitelenen söz konusu lale ticareti ise şöyle açıklanabilir: Bir asilzade bir tüccardan altı ay sonra teslim edilmek üzere 1000 florin değerinde bir lale soğanı sipariş eder. Bu süre içinde lalenin fiyatı ya yükselir, ya düşer ya da sabit kalır. Altı ay sonunda fiyat 1500 florine çıkarsa, asilzade soğanı almak istemez ve tüccar ona 500 florin öder; bu durumda tüccar kaybeder, asilzade kazanır. Eğer fiyat 800 florine düşerse, asilzade tüccara 200 florin öder ve bu miktarı kazanç olarak görür. Fiyat aynı kalırsa, kimse kazanmaz veya kaybetmez. Ancak bu durumların hiçbirinde soğanların teslim edilmesi veya alınması söz konusu değildir. Sözleşmelerin süresi genellikle kısa olurdu ve bu da ticareti daha hareketli hâle getirirdi. Daha fazla insan bu ticaretten kazandıkça, daha fazla kişi bu işe dâhil olmuş ve borçlar birbirine devredilerek büyük meblağlar nakit, senet veya mal olmadan ödenmiştir (Beckmann, 1846, s. 28).

27 Nisan 1637’de, konu hakkında daha fazla bilgi edinilene kadar bir karar vermeyeceğini açıklamıştır (Beckmann, 1846, s. 30). Üyeler haftalarca müzakere etmeye devam etmişler ve üç ay düşündükten sonra, daha fazla bilgiye sahip olana kadar nihai bir karar veremeyeceklerini açıklamışlardır. Ancak bu arada her satıcının tanıklar huzurunda laleleri alıcıya üzerinde anlaşılan meblağlar karşılığında teklif etmesini tavsiye etmişlerdir. Alıcı bunları almayı reddederse, satıcı halka açık artırımla satışa sunulabilir ve asıl yüklenici, gerçek fiyat ile kararlaştırılan fiyat arasındaki farktan sorumlu tutulabilirdi (Mackay, 1841, s. 96). Ayrıca tüm sözleşmelerin geçerliliğini koruyacağı hükmü getirilmiştir. Ancak sözleşmelerin geçerliliği hakkında net bir karar verilmediği için alıcılar ödeme yapmayı daha da inatla reddetmişlerdir (Beckmann, 1846, s. 30; Ueber Tulpen und Tulpenfreunde, 1841, s. 448). Ödeme yaptıracak hiçbir mahkeme olmadığından konu Amsterdam’da gündeme getirilmiş, ancak yargıçlar kumarda yapılan borçların yasal olarak borç olmadığını gerekçe göstererek müdahale etmeyi oy birliğiyle kabul etmemişlerdir (Mackay, 1841, s. 96; Tulip, 1850, s. 92). Hâl böyle iken satıcılar büyük kazançlar yerine küçük kârlarla yetinmeyi tercih ederek, anlaşmazlıkları bir şekilde çözmeye çalışmışlardır. Böylece bu olağanüstü ticaret, ya da daha doğru bir ifadeyle kumar, sona ermiştir (Beckmann, 1846, s. 30). Artık birkaç soğan için verilen binlerce florinin, yüzlerce dönümlük tarım arazisinin, evlerin, çiftliklerin veya atların lale soğanlarından daha değerli olduğu anlaşılmıştır. Neticede *“akıllıların ellerinde parası, aptalların ellerinde ise lale soğanı kalmıştır.”* (Strantz, 1875, s. 282). Ülke ticareti ise toparlanması yıllar süren ciddi bir şok yaşamıştır (Mackay, 1841, s. 97).

Lale ve Ticaretine Dair İlginç Kesitler

İlk başlarda laleler, mevcut oldukları dönemde, Haziran’dan Eylül’e kadar alınıp satılmıştır. Ancak iş daha sonra tüm yılı kapsayacak şekilde genişlemiştir. Çiçek ticareti yeni bir borsa oyunu hâline gelmiştir. Lale yetiştiriciliği ve lale soğanları tamamen arka plana çekilmiş ve Hollanda’da birkaç yıl boyunca karanlık eller tarafından teşvik edilip körüklenen ve çok sayıda dolandırıcılığın eşlik ettiği delice bir kumar tutkusu hüküm sürmüştür (Münch, 1899, s. 9).

Lale tüccarının toplandığı özel mekânlar ve özel lale pazarı günleri vardı, her şey bir borsayı andırmaktaydı. Bir alım satım mekânı için kullanılan borsa adının da tüccarın Brüj’de *van der Beurse* ailesinin aristokrat evinde bir araya gelmesiyle o dönemde ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Lale pazarı günlerinde lale pazarına katılanlardan daha karışık bir kitle muhtemelen böyle bir yerde hiç görülmemiştir. Zira ticaret dünyasının soylularının yanı sıra kontlar, baronlar, hanımefendiler, tüccarlar, zanaatkârlar, çiftçiler, kayıkçılar, gündelikçiler, terziler, hizmetçiler, uşaklar, balıkçılar ve çocuklar da orada bulunmuşlardır. Her sınıftan ve her yaştan insan spekülasyon yapmaya çalışmıştır. Satın almaya gücü yetmeyenler, sırf lale soğanlarına sahip olabilmek ve onları daha da yüksek bir fiyata tekrar satabilmek için değerli eşyalarını, giysilerini, mücevherlerini, evlerini, tarlalarını, sürülerini vs. takas etmiş ve elden çıkarmışlardır (Strantz, 1875, s. 280). Tüccarlar ve orta gelirli dükkân sahipleri birbirleriyle bu çiçeklerin nadirlikleri ve ödedikleri abartılı fiyatlar konusunda yarışmaya başlamışlardır. Haarlem’deki bir tüccar, tek bir lale soğanı için servetinin yarısını ödemiştir. Üstelik bunu kâr amacıyla tekrar satmak için değil, kendi serasında saklayıp tanıklarının hayranlığına sunmak için yapmıştır (Mackay, 1841, s. 89).

17. yüzyılın ilk çeyreğinde lale fiyatları muazzam boyutlara ulaştığından zengin beyler metreslerine en pahalı laleleri hediye etmişlerdir. Paris’te bu çiçekleri göğsü açık elbiselerle giyme geleneği ortaya çıkmıştır (Münch, 1899, s. 9). Ünlü Brabant dantelleri gibi tüm kumaşların, alışılmadık derecede yüksek fiyatlara alıcı bulması için lale desenleriyle süslenmesi gerekmiştir. Lale çılgınlığı 17. yüzyıl Hollandalı ressamların eserlerinde de kendini göstermiştir. Haverman (1693-1739), van Huysum (1682-1749) ve de Heem (1606-1683/4) gibi sanatçılar bugün hâlâ hayranlık uyandıran önemli eserler meydana getirmişlerdir. Hayırseverlik de o zamanlar lalelerle yapılmıştır. Alkmaar’daki yetimhane yararına 120 lale soğanı satılmış ve buna karşılık yetimhane yönetimi 100.000 Gulden gibi yüklü bir bağış almıştır (Strantz, 1875, s. 281).

17. yüzyılın bilginleri ise çiçeğin neredeyse kutsal bir varlık olduğuna dair bir görüşün ortaya çıkmasına neden olmuşlar ve *“Bir çiçeği hor görmek Tanrı’yu gücendirmekdir.”* görüşünü benimsemişlerdir. Lale meraklıları bir laleyi hor gören birinin Tanrı’ya her türlü ölçünün ötesinde gücendirdiğine inanmaya başlamışlardır. Hanelerde aile reisinden evin kızlarına kadar hiç kimse *“soğanda kendini görünüyor bir şekilde gösterdiği varsayılan Tanrı’ya gücendirmekten”* korktukları için soslar ve yahniler için soğan kesmeye cesaret edememişlerdir (Strantz, 1875, s. 285). Lale çılgınlığı tüm aile ilişkilerine de müdahale etmiştir. Kimi zaman insanları ayırmış ya da barıştırmıştır. Birçok genç adam, müstakbel kayınpederine sunduğu nadir bir lale soğanı sayesinde, daha önce onay görmediği hâlde, sevgilisinin elini tutabilmiştir (Strantz, 1875, s. 283).

Avrupalı krallar da lalenin büyüüne kapılanlar arasında yer almışlardır. Bir zamanlar Vincennes’te hapsedilen Büyük Condé’nin (1621-1686) karanfil bitkisiyle vakit geçirmesi gibi, Lizbon’dan sürülen ve

Terceira Adası'na çekilen Kral VI. Alfonso (1643-1683) da tacını ve asasını kaybettiğini unutarak saatlerce lale yetiştiriciliğiyle meşgul olmuştur (Strantz, 1875, s. 285). “De Constantia” adlı eserin yazarı ünlü Flaman Katolik Filozof Leydenli Lipsius (1547-1606) ise spekülâtif ticaretin bir parçası olarak “lale çılgınlığı” (tulipomania) ile suçlanmıştır. Ancak kimilerine göre de Lipsius nadir ve güzel çiçeklere ilgi duyan, arkadaşlarının yardımıyla bu çiçekleri temin etmeye çalışan ve bahçesinde özenle yetiştiren biri olmuştur (Mackay, 1841, s. 89; Beckmann, 1846, s. 31). Aynı dönemde İskoç kökenli Fransız Katolik yazar John Barclay ve Pompeius de Angelis gibi bazı bilginler de çiçeklere ilgi göstermişlerdir. Barclay, Vatikan'a yakın bahçeli bir ev kiralamış ve bahçeye en seçkin çiçekleri dikmiştir. Özellikle soğanlardan yetiştirilen çiçeklere ilgi duyan Barclay laleye de büyük bir tutkuyla bağlanmış ve soğanlarını yüksek fiyatlara satın almıştır (Beckmann, 1846, s. 31). Alexander Dumas (1802-1870) ise La Tulipe Noire (Siyah Lale) adlı son derece şüursel romanında, o dönemin bir bölümünü en dikkat çekici şekilde anlatmıştır (Strantz, 1875, s. 286; Harbour, 1892, s. 2).

Öte yandan lale çılgınlığının içinde bolca mizah olduğu da göze çarpmaktadır. Zira sıra dışı olana duyulan tutku en büyük çılgınlıklara yol açmıştır. Bir anlatıya göre bir adam oldukça yüksek bir fiyata bir lale satın almış, ancak daha sonra Haarlem'de bir rakibi olduğunu öğrenmiştir. Hemen ertesi sabah oraya giderek, çok yüksek bir bedel karşılığında kendi lalesinin bir benzerini satın almıştır. Ancak daha laleyi alır almaz onu iki ayağıyla ezerek, “*Koşun, benim lalem dünyada tek!*” diye haykırmıştır (Strantz, 1875, s. 284).

Yine ilginç başka bir anlatıya göre nadir laleleriyle gurur duyan zengin bir tüccar, Levant'tan gelen değerli bir sevkiyatın haberini getiren bir denizciye bu haberinden dolayı ödül olarak kırmızı ringa balığı hediye etmiştir. Ancak denizci, tüccarın tezgâhında soğana çok benzeyen Semper Augustus lalesinin soğanını gördüğünde ringa balığıyla birlikte yemek üzere bunu gizlice cebine atmıştır. Tüccar, lale soğanının kaybolduğunu fark edince ev halkıyla birlikte her yerde aramış ama bulamamıştır. Sonunda biri denizciyi hatırlamış ve talihsiz tüccar hemen dışarı fırlamıştır. Bu sırada bir halat yumağının üzerinde oturan denizci, 280 sterlin/3000 florin değerindeki lale soğanının son lokmasını çiğnerken bulunmuştur. Bir gemi mürettebatını bir yıl boyunca doyurabilecek değerde bir kahvaltı yaptığını ya da talihsiz tüccarın ifade ettiği gibi, “Orange Prensi'ni ve Stadtholder'in tüm sarayını şölenle ağırlayabileceğini” hayal dahi edemeyen denizci için işin en talihsiz yanı ise hırsızlık suçlamasıyla birkaç ay hapiste kalması olmuştur (Mackay, 1841, s. 92).

Bir başka genç adam ise düşüncesizce oynadığı soğan soyma oyununun bedelini ağır ödemiştir. Genç adam yanındakilerle birlikte bir çiçekçiye girmiş ve orada duran bir soğan görmüştür. Soğanı eline almış, kabuklarını birbiri ardına soymuş ve beyaz merkeze gelip onu kesmiştir. Ancak bu bir Van Eyck lalesi soğanıdır. Gördükleri karşısında donakalan lale soğanının sahibi çok geçmeden “cani” göğsünden yakalayarak, adalete teslim etmiştir. Mahkemeye çıkarılan genç adam 4.000 Gulden ödemeye ve tutuklu kalmaya mahkûm edilmiştir (Strantz, 1875, s. 284). Benzer başka bir anlatıya göre amatör bir botanikçi olan İngiliz bir gezgin, zengin bir Hollandalı'nın serasında dolaşırken tesadüfen bir lale soğanı fark etmiş ve bu soğanın değerinden habersiz bir şekilde üzerinde deney yapmaya karar vermiştir. Çakısını çıkararak, soğanın katmanlarını soymaya başlamış ve sonunda onu iki eşit parçaya bölmüştür. Bu sırada soğanın sahibi olan Hollandalı, öfkeyle botanikçinin üzerine yürüyerek ne yaptığını sormuştur. İngiliz botanikçi, “*Çok olağanüstü bir soğan soyuyorum*” diye cevap vermiştir. Hollandalı ise büyük bir öfkeyle, “*Bu bir Admiral Van der Eyck!*” diye haykırmıştır. Durumu anlayamayan botanikçi bu ismi not defterine kaydederek, “*Teşekkür ederim, bu amiraller ülkenizde yağın mı?*” diye sormuştur. Bunun üzerine Hollandalı daha da sinirlenmiş ve şaşkın botanikçiyi yakasından tutarak, onu zorla sokaklarda sürükleyerek hâkimin huzuruna çıkarmıştır. Hâkim, üzerinde deney yaptığı soğanın 4.000 florin değerinde olduğunu açıklayınca botanikçi büyük bir şok yaşamıştır. Ancak tüm itirazlarına ve hafifletici sebepler sunma çabalarına rağmen, bu yüksek meblağın ödenmesi için teminat bulunana kadar hapse atılmaktan kurtulamamıştır (Mackay, 1841, s. 93). Yine benzer bir anlatıda da Hollandalı birinin bahçesinde, botanik gözlemler yapmak amacıyla birkaç lale koparıp cebine koyan bir İngiliz hırsızlıkla suçlanmış ve serbest kalabilmek için yüklü bir miktar ödemek zorunda kalmıştır (Beckmann, 1846, s. 31).

Sonuç

Bu çalışmaya konu olan 19. yüzyıl Avrupa kaynaklarında laleden daha ziyade Pers çiçeği olarak bahsedildiği, kimi kaynaklarda ise lalenin Levant bölgesinde yabani olarak yetiştiğinin vurgulandığı görülmüştür. Bununla birlikte lalenin Türklerle olan ilişkisine değinen ve bu hususta Türklerle ilgili olumlu ifadelerle yer veren kaynaklara da tesadüf edilmiştir.

Avrupa'ya ilk lalenin kim tarafından getirildiği ise bu kaynaklar ışığında kesin olarak ortaya konulamamakla birlikte, o dönemde Batı Avrupa'da açan ilk laleler, belki sadece Busbecq'le gelmemiş olsa

da, Busbecq'le gelmiş görünmektedir. Nitekim bahsi geçen kaynaklarda onun bu husustaki katkılarına değinilmiştir. Bu kaynaklarda Busbecq'in Avrupa'ya taşıdığı ilk lalelerin İstanbul'la dolayısıyla Türklerle ilişkilendirilmesi ise ayrıca önem arz etmektedir.

Çalışmaya konu olan 19. yüzyıl Avrupa kaynaklarına göre laleye ve ticaretine bakış açısının 17. yüzyılın izlerini taşımadığı görülmektedir. Aksine bu kaynaklarda lalenin doğanın sunduğu eşsiz bir güzellik olduğu konusunda hakkı teslim edilmekle birlikte, 17. yüzyılda lale üzerinden yapılan işlemlerin duyuları karıştıran bir " ılgnlık" ya da "delilik" olarak yorumlandığı görülmektedir.

Öte yandan bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türk ve Avrupa kültürlerindeki lale algısı arasında da önemli farklılıklar olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Nitekim Türkler için lale; bir  i ek olması yanında estetik bir sembol, sanatın, edebiyatın ve mimarinin vazgeçilmez bir motifi olmuştur. Lale motifleri; çinilerde, kumaşlarda, minyatürlerde ve hatta mimari yapılarda sıklıkla kullanılmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan Lale Devri ise bu çiçeğin önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde lale, aynı zamanda bir yaşam tarzını ve bir kültürel dönüşümü simgelemiştir. Yine Türk mistisizminde lale, ilahi aşkı, ruhani bir birliği ve evrenle bağlantıyı temsil etmiştir. Mevlana gibi tasavvufçular ş irlerinde laleyi bu anlamlarla kullanmışlardır.

Avrupa kültüründe ise lale, daha ziyade ekonomik ve sosyal bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Hollanda'da, 17. yüzyılda ekonomik bir  ılgnlığın merkezinde yer almıştır. Lale soğanları; çok yüksek fiyatlara ulaşmış ve büyük bir spe ulasyon ortamı yaratmıştır. Avrupa'da bir süreliğine zenginliğin ve statünün bir sembolü hâline gelmiştir.

Türk kültüründeki mistik ve estetik yaklaşım laleye farklı bir anlam yüklerken, Avrupa'daki daha rasyonel ve materyalist yaklaşım laleyi daha çok ekonomik bir değer olarak g rm ştir. Öte yandan Osmanlı'da lale; saray kültürünün ve sanatın bir parçası olmuşken, Avrupa'da daha geniş bir kesimin ilgisini çekmiş ve ekonomik bir  ılgnlığa d n şm ştir. Bu yönüyle "lale  ılgnlığı" ekonomik balonların oluşumu ve sonuçları hakkında da önemli dersler içeren bir olay olarak tarihteki yerini almıştır. Bireylerin ve toplumların aşırı hırs ve beklentilerin etkisi altında nasıl rasyonel kararlar alamadıklarını, ekonomik sistemlerin ne kadar kırılgan olabileceğini ve spe ulatif faaliyetlerin ekonomilere nasıl zarar verebileceğini ortaya koyan ilgi çekici bir örnek olmuştur.

Nitekim lalenin, Türk ve Avrupa kültürlerinde farklı anlamlara gelen ve farklı sembolleri temsil eden bir  i ek olduğu görülmektedir. Bu farklılık ise aynı zamanda iki kültürün tarihsel, sosyal ve kültürel yapılarının lale üzerinden bir yansımasını ortaya koymaktadır. Ancak tüm bu farklılıklara rağmen lalenin asıl dikkat çeken özelliği birbirlerinden tamamen farklı kültürlerdeki, farklı yüzyıllardaki, farklı insanların - kralların, sultanların, vezirlerin, soyluların, din adamlarının ve mütevazı halkın- ilgisini  ekebilmeyi ve ortak tutkusu hâline gelebilmeyi başarmış bir  i ek olmasıdır.

Etik Beyan

"19. Yüzyıl Avrupa Kaynakları Işığında Osmanlı'dan Hollanda'ya Lalenin Tarihsel Serüveni" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Ethical Declaration

During the writing process of the study "*In the Light of 19th Century European Sources Historical Adventure of the Tulip from the Ottoman to the Netherlands*" scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

 atışma Beyanı

Bu araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek  ıkar  atışması bulunmamaktadır.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Kaynak a

Aktepe, M. M. (1953). "Damad İbrahim Paşa devrinde l le. *Tarih Dergisi*, 4(7), 85-126. <http://dx.doi.org/10.37879/belleten.1996.489>.

- Altınay, A. R. (2014). *Lâle devri*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Baytop, T. ve Kurnaz, C. (2003). Lâle, *İslâm ansiklopedisi*, 27 (ss. 79-81). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beckmann, J. (1846). *History of inventions, discoveries, and origins*. London.
- Cantürk, E. (2023). Çini sanatında kullanılan lale motifinin çağdaş sanat alanında yorumlanması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 96, 347-358. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.71520>.
- Cicioğlu, Ş. ve Yıldız, A. (2018). Lale krizinden günümüze ekonomik krizler: Temel yaklaşımlar ve ortak özellikleri. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 25-38.
- Dolunay, A., Kahraman, M. E. ve Nuhoglu, M. (2019). Lalenin Osmanlı ve Hollanda sanatındaki yansımaları. *Kalemisi*, 7(15), 163-173. <https://doi.org/10.7816/kalemisi-07-15-07>.
- Eker, İ. (2014). Anadolu'da lâle kültürü. *Bağbahçe*, 54, 24-27.
- Eker, İ. Tulipa L. Erişim adresi: <https://www.turkiyeflorasi.org.tr/view.html?taxon=TR0000002216#Tulipa>.
- Gezgin, D. (2007). *Bitki mitosları*. Sel Yayıncılık.
- Harbour, L. (1892). The tulip craze. *Success with Flowers*, 3(1), 1-4.
- Kartal, A. (1997). Klasik Türk edebiyatında 'lâle'. *bilgi*, 4, 108-122.
- Knight, C. (1853). Tulipa. İçinde, *The national cyclopaedia of useful knowledge*, 11 (ss. 337-338). Boston: Little, Brown, and Company.
- Kuru (Çakmakoglu), A. (1997). Orta Asya Türk sanatında palmet ve lâle motiflerinin değerlendirilmesi hakkında bir deneme. *Belleten*, 61(230), 37-42. <https://doi.org/10.37879/belleten.1997.37>.
- Loudon, J. C. (1835). Tulip, *An Encyclopædia of gardening* (ss. 1024-1026).
- Mackay, C. (1841). *Memoirs of extraordinary popular delusions*, 1. London.
- Münch, K. (14 Nisan 1899). Aus der geschichte der tulpe. *Innsbrucker Nachrichten*, 9-10.
- Özzambak, M. E. (2013). Süs bitkileri konusunda üniversite, kamu, özel sektör ve üretici iş birliği projeleri; lale soğanı üretimi örneği. İçinde K. Erken ve F. Pezikoğlu (Edt.), *V. Süs bitkileri kongresi*. (ss. 34-40). Yalova, Türkiye: Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü.
- Solms-Laubach, H. (1899). *Weizen und tulpe und deren geschichte*. Arthur Felix.
- The Tulip (1843-45). *The Dublin Literary Journal and Select Family Visitor*, 1-2(1-24), 237-238.
- The Tulip in Turkey. Erişim adresi: <https://amsterdamtulipmuseum.com/pages/the-tulip-in-turkey>.
- Tojibaev, K., Dekhkonov, D., Ergashov, I., Sun, H., Deng, T. ve Yusupov, Z. (2022). The Synopsis of the genus tulipa (liliaceae) in Uzbekistan. *Phytotaxa*, 573(2), 163-214. <https://doi.org/10.11646/phytotaxa.573.2.2>.
- Tulip (1850). *Journal of Horticulture and Practical Gardening*, 4(85), 91-93.
- Tulips by the Thousand (9 Mart 1891). *Daily Independent*, 2.
- Ueber Tulpen und Tulpenfreunde (18 Mart 1841). *Der Adler*, 447-448.
- Ünal, S. (2021). Türkistan'dan günümüze pişmiş toprak kültüründe lale. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128(253), 323-344.
- Ünver, A. S. (1971). Türkiye'de lâle tarihi. *Vakıflar Dergisi (9'dan ayrı basım)*, 265-276. van Tuyl, J. M. ve van Creji, M. G. M. (2007). Tulip. İçinde N. Anderson (Edt.), *Flower breeding and genetics* (ss. 623-641). Springer.
- von Strantz, M. (1875). *Die blumen in sage und geschichte*. Berlin.

EXTENDED ABSTRACT

In the historical process, the tulip has attracted attention not only as a flower but also as a symbol with cultural and social meanings. The tulip, which first appeared in Turkestan, was brought to Anatolia by the Seljuks and introduced to Europe in the 16th century during the Ottoman period. Especially in the 17th century, it caused a great economic and social mobility in the Netherlands and caused the period known as "tulip mania". This study analyses 19th century European sources that provide important data for understanding the impact of the tulip in Europe and Europeans' perception of Turks through the tulip. The main sources of this historical research based on document analysis are books, magazines and newspapers of 19th century Europe. In this context, firstly, the name and origin of the tulip according to 19th century European sources were mentioned. Then, some evaluations on the relationship of the tulip with the Turks are given. After that, the journey of the tulip to Europe and the first tulips blooming in Europe are mentioned. Subsequently, the "tulip craze" in the Netherlands is mentioned. Finally, interesting sections on tulips and tulip trade are given and the study is completed with a conclusion. According to the findings obtained as a result of the research, it was observed that in the 19th century European sources, which are the subject of this study, the tulip was mostly mentioned as a Persian flower, while some sources emphasised that the tulip grew wild in the Levant region. On the other hand, there are also sources that mention the tulip's relationship with the Turks and make positive statements about the Turks in this regard. In the light of these sources, the first tulips that bloomed in Western Europe at that time seem to have come with Busbecq, although perhaps not only with Busbecq. As a matter of fact, his contributions in this regard are mentioned in the aforementioned sources. It is also important that the first tulips that Busbecq carried to Europe are associated with Istanbul and therefore with the Turks. On the other hand, according to the findings of this study, it is possible to infer that there are significant differences between the perception of tulips in Turkish and European cultures. As a matter of fact, for the Turks, the tulip, besides being a flower,

has been an aesthetic symbol, an indispensable motif of art, literature and architecture. Tulip motifs were frequently used in tiles, fabrics, miniatures and even architectural structures. In the 18th century, the Tulip Period in the Ottoman Empire increased the importance of this flower even more. In this period, the tulip also symbolised a lifestyle and a cultural transformation. In Turkish mysticism, the tulip represented divine love, spiritual unity and a connection with the universe. Sufis such as Mevlana used the tulip with these meanings in their poems. In European culture, on the other hand, the tulip was considered more as an economic and social phenomenon. Especially in the Netherlands, it was at the centre of an economic frenzy in the 17th century. Tulip bulbs reached very high prices and created a great speculation environment. It became a symbol of wealth and status in Europe for a while. While the mystical and aesthetic approach in Turkish culture attributed a different meaning to the tulip, the more rational and materialistic approach in Europe saw the tulip more as an economic value. On the other hand, while in the Ottoman Empire, the tulip was a part of palace culture and art, in Europe it attracted the attention of a wider audience and turned into an economic craze. In this respect, the ‘tulip mania’ has taken its place in history as an event that contains important lessons about the formation and consequences of economic bubbles. It has been an interesting example of how individuals and societies cannot make rational decisions under the influence of excessive ambition and expectations, how fragile economic systems can be and how speculative activities can damage economies. Indeed, the tulip is a flower that has different meanings and represents different symbols in Turkish and European cultures. This difference also reveals a reflection of the historical, social and cultural structures of the two cultures through the tulip. However, despite all these differences, the most striking feature of the tulip is that it is a flower that has managed to attract the attention and become the common passion of different people - kings, sultans, viziers, nobles, clergymen and humble people - in completely different cultures, in different centuries, in different centuries.